QUL SAVDOSINING IQTISODIY VA IJTIMOIY OQIBATLARI

Normurodov Botir Jobir o‘g‘li
O‘zMU Tarix fakulteti magistranti
Elektron pochta: botirnormurodov97@gmail.com
Tel:+998979509848

Received: 19.08.2025
Revised: 20.08.2025
Accepted: 21.08.2025
Kalit so`zlar:
transatlantik qul savdosi, erta zamonaviy yevropa, iqtisodiy o'zgarishlar, kapitalizm, sanoat o'sishi, tengsizlik, elita.

Annotatsiya
Transatlantik qul savdosi Evropaning dastlabki zamonaviy iqtisodiy o'zgarishini chuqur shakllantirdi. Plantatsiya ishchi kuchi bilan ta'minlash orqali u qand, paxta va tamaki mahsulotlarini keng miqyosda ishlab chiqarish imkonini berdi, sanoat o'sishi va moliya institutlarini faollashtirdi. Qullikdan kapital to‘planishi ijtimoiy tengsizliklarni kuchaytirdi, elitalarni boyitdi va kapitalizmga asos soldi, ekspluatatsiyaning doimiy merosini qoldirdi.

Transatlantik qul savdosi Yevropaning dastlabki zamonaviy davrida, ayniqsa XVII –XIX asrlar oralig‘ida iqtisodiy o‘zgarishida hal qiluvchi rol o‘ynadi. Amerikadagi plantatsiyalarni arzon ishchi kuchi bilan ta’minlash orqali qul savdosi shakar, paxta, tamaki va qahva kabi talab yuqori bo‘lgan tovarlarni ommaviy ishlab chiqarish imkonini berdi. Keyinchalik bu xom ashyo Yevropa portlariga, xususan, Liverpul, Nant, Lissabon va Amsterdam portlariga jo‘natildi, u erda ular qayta ishlangan va iste’mo qilinib yoki eksport qilinib, savdogarlar sinfi va milliy xazinalarni sezilarli darajada boyitgan. Qul tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlardan olingan foyda texnologik innovatsiyalarni, shahar markazlarining o‘sishini va kapitalistik bank muassasalarining dastlabki shakllarini moliyalashtirib, Yevropa sanoatiga qayta investitsiya qilindi. Masalan, Buyuk Britaniyada XVIII asrda rivojlanayotgan to‘qimachilik sanoati ko‘p jihatdan Amerikada qul bo‘lgan ishchilar tomonidan ishlab chiqarilgan paxtaga tayangan. Yevropa tovarlari afrikalik qullarga almashtirilgan, keyinchalik ular Amerikada plantatsiya mahsulotlariga sotilgan uchburchak savdo tizimi Yevropa davlatlari uchun uzluksiz iqtisodiy manfaatlar aylanishini ta’minladi. Iqtisodiyot tarixchilarining fikriga ko‘ra, bu savdo sikli sanoat inqilobi uchun asos bo‘lgan, qullarga asoslangan savdo sanoatni kengaytirish uchun zarur bo‘lgan kapital to‘planishiga hissa qo‘shgan. Bundan tashqari, Bristol va Bordo kabi butun port shaharlari qullik kemalarini jihozlash va tovarlarni qayta ishlash natijasida boyib, hokimiyati qul mehnatiga asoslangan nufuzli moliyachilar va siyosiy elitalar sinfini yaratdi. Shu narsa aniqki,

Yevropaning yoki imperalistik mamlakatlarning iqtisodining gurkurab rivojlanishiga xissa qo‘shgan qulchilikni hech qanday yo‘l bilan oqlab bo‘lmaydi va nafaqat biz balki avlodlarimiz ham undan nafratlanishi va uning oqibatlarini doimo yodda tutmog‘i darkor.

Transatlantik qul savdosi Yevropa elitalari uchun, ayniqsa XVII-XIX asrlarda boylik to‘plashning kuchli dvigateli bo‘lib xizmat qildi. Uch tomonlama savdo bilan shug‘ullanuvchi savdogarlar, kema egalari va sarmoyadorlar qul sayohatlarini moliyalash, plantatsiya ulushlariga egalik qilish hamda qullar tomonidan ishlab chiqarilgan shakar, tamaki, paxta kabi mahsulotlarni tarqatish orqali katta daromad oldilar. Kapitalning bu to‘planishi alohida emas edi - u tizimli ravishda rivojlanayotgan moliya institutlari, sug‘urta kompaniyalari va dastlabki sanoat korxonalariga qayta investitsiya qilinib, Yevropaning iqtisodiy o‘zgarishini tezlashtirdi. Masalan, Barclays va Lloyd’s of London kabi Britaniya banklari qul sug‘urtasi va yuk tashish faoliyati bilan asrlar davomida shug‘ullanib kelishgan. Ushbu daromadlar temir yo‘llar va portlar kabi infratuzilma loyihalarini kengaytirishda, ayniqsa Manchester, Liverpul va Glazgo kabi sanoatlashgan hududlarda investitsiya qilish uchun muhim rol o‘ynadi. Fransiyada Nant va Bordo kabi shaharlar boy savdo markazlariga aylandi, bu yerda elita savdogarlar sinfi dabdabali sanoatlarni moliyalashtirib, mustamlaka qulligidan olingan foyda evaziga madaniy muassasalar qurdi. Xuddi shunday, Niderlandiyada Gollandiyaning G‘arbiy Hindiston kompaniyasi qul savdosi yo‘llarini monopoliyaga oldi va daromadlarni Amsterdamning moliyaviy sektorini kengaytirishga yo‘naltirdi va eng qadimgi zamonaviy fond birjalaridan birini tashkil qildi. Natijada kapitalning kichik elita o‘rtasida kontsentratsiyasi ilk kapitalistik tuzilmalarni shakllantirishga yordam berdi va boylik to‘planishi qul bo‘lgan odamlarning ekspluatatsiyasi bilan chuqur bog‘langan tengsizlik merosini yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akers R. L. The Criminal Justice System: An Introduction. – New York: McGraw-Hill, 2012. 451 p.
2. Aksoy S. Atlantik Kölelik Ticareti ve Afrikalıların Göçü. – İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010. 15 sayfa.
3. Anderson R. Slavery in the New World: The Economic and Social Impacts. – London: Routledge, 2008. 15 p.
4. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. – New York: Harcourt Brace, 1951. 450 p.
5. Baker C. The African Slave Trade. – Oxford: Oxford University Press, 2000. 10 p.
6. Bales K. The New Slavery*:* A Report on Human Trafficking in the 21st Century. – New York: Free Press, 2004. 275 p.
7. Banton M. Racial Theories. – Cambridge: Cambridge University Press, 198. 09 p.
8. Barzini L. The Italians. – New York: Pantheon Books, 199. 22 p.
9. Beckert S. Empire of Cotton: A Global History. New York: Vintage Books, 2014. 512 p.